

ÖRÖKSÉGVÉDELMI HATÁSTANULMÁNY
ÖTTÖMÖS KÖZSÉG TERÜLETÉRŐL

LŐRINCZY GÁBOR

régész

Szakértői nyilvt.: Sz-17/2007

Szeged, 2019

TARTALOM

<i>1. BEVEZETÉS.....</i>	<i>3</i>
<i>2. TERMÉSZETFÖLDRAJZI KÖRNYEZET.....</i>	<i>5</i>
<i>3. ÖTTÖMÖS KÖZSÉG TERÜLETÉNEK RÖVID TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE.....</i>	<i>7</i>
<i>4. A TELEPÜLÉSRENDEZÉSI TERV ELKÉSZÍTÉSE SORÁN FIGYELEMBE VÉTELRE JAVASOLT RÉGÉSZETI SZEMPONTOK.....</i>	<i>11</i>
<i>5. ÖTTÖMÖSÖN ELŐKERÜLT RÉGÉSZETI LELŐHELYEK KATALÓGUSA.....</i>	<i>13</i>
<i>6. AZ ÖTTÖMÖSI RÉGÉSZETI LELŐHELYEK LEGFONTOSABB ADATAI.....</i>	<i>29</i>
<i>NYILATKOZAT.....</i>	<i>30</i>

1. BEVEZETÉS

Az Öttömös község területére vonatkozó régészeti szempontú örökségvédelmi hatástanulmány a B&B '99 Bt. (Szeged, Debreceni u. 16/a., adószám: 20356781-2-06) felkérésére készült, a község készülő településrendezési tervéhez. Tartalmazza a község határában nyilvántartott régészeti lelőhelyek megnevezését, helyrajzi számát, szöveges ismertetését, illetve az előkerült leletanyag alapján adott korhatározását, az országos azonosító számukat, a lelőhelyek középpontjának koordináta adatait és a 1:10 000-es térképszelvény részleteken a lelőhelyek ma ismert kiterjedését. Munkánk során áttekintettük a szegedi Móra Ferenc Múzeum régészeti gyűjteményét és régészeti adattárát, a Csongrád Megyei Kormányhivatal Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Osztály nyilvántartását, valamint a vonatkozó szakirodalmi adatokat. A lelőhelyekből levonható tanulságok alapján röviden ismertetjük a terület településtörténetét és a készülő településrendezéssel kapcsolatos javaslatainkat.

A tanulmány elkészítéséhez az alábbi forrásokat használtuk fel:

- ANDÓ 1969   Andó M.: *Alsó-Tiszavidék*. In: A tiszai Alföld. Budapest 1969.
- BÁNKI HORVÁTH 1996   Bánki Horváth M.: *Pusztamérges és Öttömös régészeti topográfiája és településtörténete*. Kézirat. Szeged 1996.
- BENDE-LÖRINCZY-TÜRK 2002   Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: *Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról. — Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel*. MFMÉ – StudArch 8 (2002) 351–402.
- BÉRES 1998   Béres M.: *A község múltja a régészeti leletek tükrében*. In: Öttömös. A település földje és népe. Szerk.: Juhász A. Öttömös 1998, 21–36.
- BUHDOSÓ 2006   Bujdosó Anikó: *Öttömös község örökségvédelmi hatástanulmánya*. Kézirat. Szeged 2006.
- BORSY 1977   Borsy Z.: *A Duna–Tisza közti Hátság homokformái és a homokmozgás szakaszi*. In: Alföldi Tanulmányok I. Békéscsaba 1977, 43–58.
- CSÁNKI 1890   Csánki D.: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest 1890.
- JUHÁSZ 1989   Juhász A.: *A szegedi táj tanyái*. MFMÉ 1983/84-2, Szeged 1989.
- LAKATOS 1983   Lakatos P.: *A szarmaták kora*. In: Szeged története. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 118–124.

- LASZLOVSZKY 1986 Laszlovszky J.: *Tanyaszerű települések az Árpád-korban*. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. AJMK 4, Nagykőrös 1986.
- MAROSI 1967 Marosi S.: *Megjegyzések a magyarországi futóhomokterületek genetikájához és morfológiájához*. Földrajzi Közlemények 1967/3, 231–255.
- MAROSI–SOMOGYI 1990 Marosi S – Somogyi S.: *Magyarország kistájainak katasztere I*. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest 1990.
- MIHÁLTZ 1953 Miháltz I.: *A Duna–Tisza köze déli részének földtani felvétele*. A Magyar Állami Földtani Intézet jelentése 1950. évről. Budapest 1953, 113–138.
- MÓRA 1906 Móra F.: *Ásatás a Szeged-öttömösi Anjou-kori temetőben*. Archaeologiai Értesítő 26 (1906) 18–27.
- MÓRA F.: *Szeged-vidéki leletekről*. Archaeologiai Értesítő 28 (1908) 361–371.
- NAGY Á.: *Éremleletek*. Numizmatikai Közlemények 84–85 (1986) 181.
- MNH 1973 *A Magyar Népköztársaság helységnévtára*. Budapest 1973.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1989 Pálóczi Horváth András: *Besenyők, kunok, jászok*. Budapest, 1989.
- PÉCSI 1960 Pécsi M.: *A Duna–Tisza köze geomorfológiai problémái*. Földrajzi Közlemények 84 (1960) 23–29.
- REIZNER 1903 Reizner J.: *A rivó-dűllői ásatásokról és a kötörési leletekről*. Archaeologiai Értesítő 23 (1903) 378–387.
- SZABÓ 1966 Szabó I.: *A falurendszer kialakulása Magyarországon*. Budapest 1966.
- TROGMAYER 1985 Trogmayer O.: *A szegedi nagytáj bronz- és kora vaskorának néhány kérdéséről*. Acta Ant et Arch 1985, 3–16.
- VÖRÖS 1983 Vörös G.: *A szarmata időszak tárgyi hagyatékai*. In: Szeged története I. Szeged 1983, 124–145.

2. TERMÉSZETFÖLDRAJZI KÖRNYEZET

A terület északnyugatról Pusztamérgessel és Balotaszállással, északkeletről, keletről Ruzsával, délkeletről Ásotthalommal, délnyugat felől pedig Kelebiával határos. Területe 30,91 km².

A vizsgált terület nem képez földrajzilag zárt egységet, a Duna–Tisza közének délkeleti részén helyezkedik el, amely 7400 km²-nyi kiterjedésével Magyarország legnagyobb futóhomok területe (MAROSI 1967, 231). A terület a fent említett mezőrégió belül, szűkebben értelmelve a Dorozsma–Majsai-homokhátnak nevezett kistáj része (MAROSI–SOMOGYI 1990, 83).

A Duna–Tisza közének középső részét Duna–Tisza-közi hátságnak nevezik, mely nyugat felől élesen elhatárolódik az egykori Duna-völgytől, keletre pedig a Tisza-völgy felé fokozatosan alacsonyodva lejt. A hátság közepének nyugati része a legmagasabb (MIHÁLTZ 1953, 114). A kistáj területének tengerszint feletti magassága 80–140 m (MAROSI–SOMOGYI 1990, 83).

A Hátság felszín közeli rétegei szélhordta lerakódások, nagy részben futóhomok, kisebb részben lösz (MIHÁLTZ 1953, 114). A Duna–Tisza közi hátság a Duna hordalékkúpja, a folyó változó intenzitással az újpleisztocén közepéig építette hordalékkúpját, fokozatosan nyugatabbra tolódott, és lassanként elfoglalta mai völgyét. A területen megszűnt a folyóvízi tevékenység, s ettől kezdve a szél eolikus felszínformáló tevékenysége vált meghatározóvá.

A Hátságon a homokmozgásnak több szakasza különíthető el. A Würm utolsó glaciális idején, a hideg, száraz éghajlat következtében az erős északnyugati szelek futóhomokot fújtak ki a hordalékkúpok folyóvízi anyagából. Így mintegy 25-26 ezer évvel ezelőtt kezdődött meg az a folyamat, amelynek következtében kialakultak a terület jellemző felszíni formái: szélbarázdák, garmadák, maradókerincek, parabolabuckák valamint deflációs eredetű lapos felszínek. Kb. 20 ezer évvel ezelőtt indul meg elszórtan a homokbuckák löszös köpenyének képződése, melyet az időjárás kedvezőbbé válása és így a homokmozgás mértékének csökkenése tett lehetővé. A késő glaciális követő preboreális szakaszban megindult a fokozatos erdősödés, így a sűrűsödő növénytakaró védelmet nyújtott a homokfelszínnek, megállítva a homokmozgást. A boreális fázisban az éghajlat fokozatos szárazabbá válása miatt az átalakuló növénytakaró nem tudta tovább útját állni az újra meginduló homokmozgásnak. A boreális szakasz homokmozgásai azonban jóval kisebb mértékűek voltak és különösen a hordalékkúp keleti, délkeleti területein a talajvíz viszonylagos közelsége miatt a növényzet megfelelő védelmet biztosított a szélerózió ellen. Mivel a felszín ebben az időszakban védettebb volt, ezért ekkor már nem folytatódhatott a korábban említett deflációs eredetű laposok képződése sem.

A legfiatalabb homokmozgások már a természetbe beavatkozó ember tevékenységével kapcsolatosak. Különösen a 18–19. században az erdőirtások miatt újra megindult a futóhomok mozgása. A létrejött formák azonban lényegesen kisebbek, mint a korábbiak. A homokmozgásnak ezen újabb szakaszát tehát a korábbi formák szétarabolódása jellemzi (BORSY 1977, 50–53).

A hátság felszínén nagyobb formacsoportokat alkotnak a futóhomokformák, buckák, szélbarázdák, hosszanti homokbuckák és a köztük lévő mélyedések (PÉCSI 1960, 25).

A Dorozsma–Majsai-homokhát területén a gyengén tagolt homoktérshínek, illetve a majdnem teljesen lapos felszín a jellemző. Az esetleges területi eltéréseket különböző tényezők magyarázhatják, így a szelek iránya és erőssége, a felszín növényzettel való fedettségének mértéke, a homokmozgás időtartama, a domborzati és talajviszonyok (BORSY 1977, 43–44).

A terület legjellemzőbb homokformái közé tartoznak a szélbarázdák, hosszúságuk 20–500 m, szélességük akár 25–200 m is lehet. Akadnak közöttük rövidebbek és hosszan elnyúlók, keskenyek vagy ovális alakúak. A szélbarázdákból kifújó homok általában különböző méretű garmadákba halmozódott, amelyek leginkább ovális alaprajzú hosszanti garmadák. A szélbarázdás felszínek jellemző formája a maradékgerinc.

A Dorozsma–Majsai-homokhát területének jellemző homokformái a deflációs laposok. Ezek többnyire – az uralkodó széliránynak megfelelően – ÉNy–DK-i irányban helyezkednek el és a terület közel 1/4-ét teszik ki (MAROSI–SOMOGYI 1990, 83). A minden oldalról zárt deflációs laposok hossza gyakran 2 km-nél is több. Deflációs eredetüket a tőlük D-re fekvő nagy tömegű, akkumulációs eredetű homok igazolja. A régebbi kutatás korábbi Duna-ágaknak értékelte ezeket a mélyedéseket, de a Duna folyami üledékei jóval mélyebben jelentkeznek, valamint ezek a DK-nek tartó völgyek olyan keskenyek (20–200 m), hogy nem képzelhetők el elhagyott folyóágaknak. A bennük található homok jelentős része futóhomok, amelyre mészsízap, illetve réti agyag, réti mészkő települ. Ez is mutatja, hogy lassan folyó, időnként stagnáló vizek alakították ki, melyek a Duna–Tisza köze vízválasztójától DK-re, a Tisza felé tartottak (PÉCSI 1960, 24; BORSY 1977, 44–45). Ezeket a mélyedéseket a népi elnevezés szerint nevezzük laposoknak. Tél végi és tavaszi magas vízállások, vadvizek idején vízzel telnek meg. Vízigyűjtő területük igen nagy, vizük ÉNy-ról DK felé szivárog. Ezért a Hátság legmagasabb részein alig van karbonátkiválás, DK-re, Szeged környékén egyre erősebb. A laposok vize mindig szódás, ezek a Duna–Tisza-köz szikesei. Így alakul ki a már említett mészsízap, amely laza, kézzel könnyen szétmorzsolható, fehéres anyag a laposok mélyedéseiben, illetve a réti mészkő, amely akkor alakul ki, ha szilárd karbonát cementezi össze a homokszemeket (MIHÁLTZ 1953, 132–133).

Éghajlat. Meleg, száraz terület. Az évi csapadékösszeg 570–590 mm. Sorrendben az É-i, ÉNy-i, DK-i a három leggyakoribb szélirány.

Vízrajz. A kistáj területén a Tiszához ÉNy–DK-i irányban egymással párhuzamosan számos csatorna vezet le az időszakos belvizeket, így szűkebb területünkön a Gátsori-, a Bogárzói- és a Balotai-csatorna. Egészében száraz, vízhiányos terület. A talajvíz a kistáj nagyobb részén ugyan 2 m-nél magasabban található, mennyisége azonban nem számottevő.

Talajok. Területünkön a futóhomok, illetve a humuszos homoktalajok a jellemzőek (MAROSI–SOMOGYI 1990, 84–86).

3. ÖTTÖMÖS KÖZSÉG TERÜLETÉNEK RÖVID TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE

A Duna–Tisza közti Hátság keleti határa geomorfológiailag élesen elválik a Tisza árterétől. A határ nagyjából a Felgyő–Csanytelek–Baks–Sándorfalva–Röszke településeket összekötő vonallal jelölhető (ANDÓ 1969, 142). Ettől a vonaltól Ny-ra a homokhátság lényegesen kedvezőtlenebb életlehetőségeket biztosított a betelepülő ember számára.

Az élővizek a létfenntartás szempontjából mindig meghatározó jelentőségűek voltak. Ezért voltak fontosak tehát a terület kb. 1/4-t kitevő vizenyős laposok, amelyeknek egy része lefolyástalan volt ugyan, de áradáskor vízzel telt meg, s halállományban – legalábbis időszakosan – bővelkedhetett. Leginkább az állattartás szempontjából volt döntő a víz közelsége, hiszen a terület fő vonzerejét a dús fűvű legelők jelentették, bár K felé haladva egyre növekszik a rosszabb minőségű szikes legelők aránya. Nem lehet tehát véletlen, hogy elsősorban ál-lattartással foglalkozó népek telepedtek meg a területen. A nagy kiterjedésű telepek mindig a laposok partjain találhatóak, kisebb településnyomok, szórványok ezektől távolabb is előkerültek, bár az is igaz, hogy egyetlen lelőhely sem fekszik a laposoktól néhány száz méternél távolabb.

A régészeti leletek tanúsága szerint a legidősebb, így a legelső településnyomot a bronzkorból ismerjük. A kora bronzkori Makó-csoport (Kr. e. XIX–XVIII. század) közössége jelent meg a „Katona-halmi” határrészben. Biztosabban meghatározható leleteket csak a bronzkor későbbi időszakából ismerünk. A középső bronzkorban a fejlett földművelő gazdálkodást folytató Szőreg-perjámosi kultúra településterületén belül gyéren lakott Öttömös északi és déli része. A Katona-halom és a Gátsori-csatorna táján talált kisszámú kerámiatöredék alapján csupán egy kisebb megtelepedés feltételezhető.

Lényegesen gazdagabb az ún. halomsíros kultúra emlékanyaga, amely több lelőhellyel képviselteti magát a község határának területén. A Kr. e. XIV–XII század közötti konszolidációs időszak leletei Öttömös északi részén, a pusztamérgesi, rúzsai, öttömösi hármashatár közelében, az egykori érparton sorakoznak, s ott rövid idejű megtelepedéseket jeleznek. Az újabb bevándorlás következtében megnövekedett népesség ekkor foglalta el ismét a falu határát a termékeny É-i részeken. Erek, tavak magas partoldalain, egymás közelében gazdag felszíni leletek jelezték megtelepedéseik helyét „Katona-halmon”, valamint „Kőhatár” mellett. Jól látható, hogy a víz közeli, legeltetésre alkalmas területeket vették igénybe. Ezek szerint Öttömös és határa a késő halomsíros Csorva-csoport településcentrumának szerves része volt.

Az írott források tanúsága szerint a Duna–Tisza köze teljes területének benépesülése már a 2. században megtörténhetett (LAKATOS 1983, 119). A korai szarmaták – minden bizonnyal temetkezésük, azaz egy női sír – jellegzetes emlékei kerültek elő „Templomhegy” közelében, a Vajda-féle szélmalom mellett 1903-ban,

A régészeti emlékhanyag megnövekedett mennyisége a késő szarmata időszakból való. Nagy kiterjedésű telepeiket szinte minden esetben vízpartokon találjuk meg. A község területének teljes benépesítéséről a szarmata kor második felében beszélhetünk. A fő települési centrumok most is a nagyobb termékenységű réti talajokon találhatóak (Öttömös északi és déli területei), de vannak telepek és temetők a nehezen művelhető homokos földeken is (Templomhegy, Vajda-féle szélmalom).

A régészeti terepbejárások szerint a szarmata telepek zöme az erek magaspartjain, vízjárta laposok peremterületein és kiemelkedő szigetein jött létre. A „Kőhatár”-tól délre, a rúzsai határt követve egymástól 200–300 m-re sorakoznak a kerámiaanyagban gazdag telepek. Nagy településközpontok nem alakultak ki, hanem egymáshoz közel eső, néhány épületcsoport alkotott laza településhálózat, mint pl. Kőhalomtól délre. Egyes településeken előkerült rontott kerámiatöredékek alapján ott fazekas műhelyek is működtek (Vajda-féle szélmalom, Lázár-tanya).

A nem túl kedvező természetföldrajzi jellemzőknél fogva nem meglepő, hogy a Duna–Tisza köze nem tartozott a honfoglalók által megszállt legkorábbi szállásterületek közé, de későbbi birtokbavételét áttételesen a tágabb területről előkerült több sírlelet is igazolja (BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2002). A mai Öttömös területén, a Vajda-féle szélmalom építése közben előkerült egy kerek átmetszetű, bronzból készült honfoglalás kori karperecpár, amely egy 10. század sírlelet része. Ez alapján kétségtelen, hogy Árpád népe a mai Öttömös területére is kiterjesztette hatalmát, s így a falu környéke részévé vált egy nemzetségi szállásterületnek.

A honfoglaló magyarok berendezkedését követően az Árpád-korban a falvak egész láncolata alakult ki – a felszíni leletek alapján – csak igen lassan népesült be a terület. Ugyanakkor a megtelepedés kiegyensúlyozott volt, hiszen megszállták nemcsak a jó minőségű réti földeket (a határ északi és délnyugati része), hanem a gyengébb terméseredményeket biztosító középső, homokos részeket is. Sőt, a leggazdagabb Árpád- és középkori emlékhanyag éppen a korábban jobbára lakatlan futóhomokos területekről származik. Kétségtelenül az Árpád-korban volt a legsűrűbb a településhálózat a területen, számos, az Árpád-korra keltezhető település ismert a területről, és igen nagy a szórvány

leletek száma is. Sajnos a területre vonatkozóan írott forrás, okleveles adat nincs, így csak a régészeti leletekre támaszkodhatunk.

Az Árpád-kor második felében a település mai területén két falu volt. Az egyiknek, vélhetően a mai Öttömös elődjének, „Hytemes”-nek (1436) a központja a „Templomhegy”-en található templom volt. Romjait Kaltschmidt Ábrahám 1747 előtt még látta, hiszen térképén feltüntette „locus ecclesiae” néven.

Móra Ferenc feltárta a templom három oldalfalát. A szentély falát és alapját ismeretlen időben kibányászták és építőanyagként elhordták. Az alapozási technika arra utal, hogy a templom még az Árpád-korban épülhetett. Ezt a feltárt temető néhány sírlelete is igazolja. A templom rangjára csupán egy aprócska harang-, illetve oltárcsengő töredék utal. A Duna–Tisza közí Árpád-kori települések egyházainak, valamint az itt élőknek a gazdagságát az igen korai szeri és az Öttömöshöz közeli Kereset-pusztai (ma Rúzsza) harang, valamint a Csorván előkerült füstölő is bizonyítja.

A templom körül 1905-ben Móra Ferenc összesen 75 sírt tárt fel. A sírokban talált leletek tükrözik az ott lakók gazdagságát, társadalmi rangját, etnikumát, temetkezési szokásait és hiedelmeit és egyben jelzik, hogy a temető még a 15. század elején is használatban lehetett.

A „Templomhegy” környékén felépült késő Árpád-kori faluról keveset tudunk. Gazdagságát, kereskedelmi út mentén való elhelyezkedését reprezentálja az a közeléből előkerült kicsiny, díszítetlen csupor, amelyben 307 db friesachi dénár volt. Az Árpád-kori Magyarország pénzforgalmában – a magyar királyok veretei mellett – külföldi pénzek is szerepet játszottak. Ezek között meghatározóak voltak az ún. friesachi denárok a 12. század végétől a 13. század közepéig.

A másik centrum a „Kőhatár” mesterséges halmára épített templom körül sejthető. Az Árpád-kori településállomány és településhálózat alapján tudjuk, hogy a korszak vége felé a falvak egymástól általában 1,5–5 km-re találhatóak. Így nem meglepő, hogy a „Templomhegy” - től északra 4 km-re egy újabb faluval számolhatunk. A templom helyét itt csak darázsok és nagyszámú embercsontok sejtetik. Ám ez – a számunkra névtelen – falu ugyanazon kereskedelmi út mellett feküdt, mint „Hytemes”. Ismerjük a templom körül kb. 500 m-es körzetben elhelyezkedő házak emlékéanyagát. A felszíni leletek alapján a falu élete és működése a 11–13. századra tehető.

A mai falu délnyugati határrészében – csupán csak néhány kerámiatöredékkel jellemezhető – Árpád- és késő középkori megtelepedés volt. Ezen a helyen azonban csak pásztorszállással, vagy földműves tanyával lehet számolni mind az Árpád-korban, mind a késő középkorban.

Az Árpád-kor második felében, utolsó századában virágzó templomos falu, „Hytemes” a halasi kereskedelmi út mentén feküdt. Zsigmond király (1382–1427) uralkodása alatt elnéptelenedett, így került a település és környéke királyi birtokba. A falu először minden bizonnyal a tatárjárás idején (1241–1242) ürült ki, vagy pusztult el, amit jól mutat az elrejtett friesachi dénárok esete is. Árpád-kori lakói is a templom köré temetkeztek, de elmenekülésük után aligha tértek vissza. A 13. század végén, a 14. század elején Öttömös tágabb környékén – oklevelekből tudjuk – megtelepedtek a kunok.

1436 -ban azonban már biztosan elpusztult a falu, a kunszállás is, és nem működött tovább egyháza sem. A háborúk és a pestis következményeként a lakosság vagy elmenekült, vagy nagyobb városokba költöztek. 1462-ben Mátyás király a Duna–Tisza közti homokpuszta egy részét Szeged városának adományozta, de a birtokharc tovább folytatódott, egészen a törökök megjelenéséig (REIZNER 1899, 64–65, CSÁNKI 1890, 677). Buda 1526-os kirablása után a török sereg ketté-vált, egy részük a Duna, másik részük a Tisza mentén haladt Szeged felé. A Duna–Tisza közti területeket ismét kegyetlenül felprédálták. 1453-ban Szeged városa is idegen fennhatóság alá került, a birtokviszonyok kaotikussá váltak (REIZNER 1899, 92, 109, 138).

A török uralom után a Duna–Tisza közti homokpuszták javarészt Szeged tulajdonába kerültek (REIZNER 1899, 301). III. Károly megerősítette a város jogait és 1731-ben Kistelek, Röske, Zákány, Kereset, Csorva, Öttömös pusztákkal gyarapította határát (JUHÁSZ 1989, 20).

Szegednek a többi alföldi mezővároshoz hasonlóan nagy, övezetes külterülete volt: szőlők, szántók, kaszálók és legelők. Bizonyos, hogy ezek az övezetek már évtizedekkel korábban elhatárolódtak. Új szállások és tanyák főként a kaszáló részekben alakultak ki, ahol a földeket gyakran felszántották. Az eddigi megfigyelések szerint a 18. században ugyanazokat a határrészeket népesítették be, melyek az Árpád-korban is telephelyek lehettek (JUHÁSZ 1989, 21, 26, 28–29). A község 1908-ban vált el Horgostól, mikor lélekszáma alapján önálló községgé alakult.

4. A TELEPÜLÉSRENDEZÉSI TERV ELKÉSZÍTÉSE SORÁN FIGYELEMBE VÉTELRE JAVASOLT RÉGÉSZETI SZEMPONTOK

Öttömös község közigazgatási területéről összesen 30 nyilvántartott régészeti lelőhelyet ismerünk, melyek helye azonosított, illetve jól dokumentált régészeti terepbejárásból származik. A kisszámú lelőhelyre részben magyarázat, hogy a terepbejárás során az erdővel, legelőkkel fedett területekről nem szerezhető régészeti információ.

A mellékelt térképeken jelölt lelőhelyek kiterjedése csak viszonylagos, ugyanis a módszer sajátosságából adódóan a korabeli település lehetséges kiterjedésének egy részét, a talajművelés során a földfelszín fölé került maradványait jelzi, tehát a lelőhelyek környezetében is várható régészeti maradványok előkerülése.

Az említett lelőhelyek többsége felszíni telepnyom, amely módszeres régészeti terepbejárás során került elő. Ezek a településnyomok mindenütt megtalálhatóak a bejárható, tehát állóvizekkel vagy erdővel nem fedett, nem bekerített, mezőgazdasági művelés alatt álló területeken, illetve markánsan kísérik az egykori élővizek magaspartjait.

A belterületen ilyen terepbejárás értelemszerűen nem végezhető, innen ilyen típusú nyilvántartott régészeti lelőhelyet nem ismerünk. Fontos felhívni a figyelmet arra, mivel a belterületen az adatgyűjtés problematikus és azon a területen, amelyik régészetileg ismeretlen, ezért az oda tervezett létesítményeket – a domborzati és vízrajzi helyzet ismeretében – a Csongrád Megyei Kormányhivatal Szegedi Járási Hivatal Hatósági Főosztály II. Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Osztálya minden valószínűség szerint egyedi elbírálásban fogja részesíteni, és az engedélyezést további helyszíni bejáráshoz, próbaásatáshoz kötheti.

Mivel a régészeti terepbejárás a régészeti jelenségek közül elsősorban a településnyomok felderítésére alkalmas, csak véletlenszerűen szolgáltat adatokat a régészeti lelőhelyek számszerűen másik legjelentősebb csoportját kitevő, a felderített településekhez tartozó temetők, temetkezések elhelyezkedésére vonatkozóan. Mivel a temetők helyére más területek esetében is a legritkábban utalnak földfelszíni leletek, váratlan előkerülésükre az esetleges földmunkák, mezőgazdasági művelés (pl. erdő-, gyümölcsös telepítés, talajlazítás vagy más, az átlagosnál mélyebb földmunkával járó tevékenység) során számítani kell. Van adatunk templomok maradványairól is.

A településnyomok szóródása alapján azt mondhatjuk, hogy minden az emberi megtelepedésre alkalmas területet régészeti érdekű területnek kell tekinteni, különösen az élővizek, természetes vízfolyások, semlyékek magaspartjait, illetve a közelükben húzódó földhátakat. Ilyen terület a község határában számos akad.

Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a halmokat a kulturális örökségvédelmi törvény mellett a természetvédelem is védettségben részesíti.

A régészeti lelőhelyek és régészeti érdekű területekre vonatkozó legfontosabb törvényi szabályozást a kulturális örökség védelméről szóló 68/2018. (IV. 9.) Korm. rendelet tartalmazza.

Amennyiben a fejlesztésekkel nem kerülhető el a régészeti lelőhely bolygatása, a törvény erre az esetre a munkálatokat megelőző régészeti feltárást ír elő, amelynek költségei a mindenkori beruházót terhelik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy minden földmunkával járó beruházás (pl. építési, közműfektetési tevékenység, bármilyen nyomvonalas létesítmény, erdősítés, bányanyitás, halastó vagy öntözőcsatorna létesítése stb.) szakhatósági engedélyhez kötött, melyet már a tervezési szakaszban be kell szerezni a Csongrád Megyei Kormányhivatal Szegedi Járási Hivatal Hatósági Főosztály II. Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Osztályától (6722 Szeged, Rákóczi tér 1.)

A régészeti leletek váratlan, a régészeti feltárás esetén kívüli előkerülésére vonatkozó eljárásról is rendelkezik, melynek értelmében a váratlanul előkerülő leleteket a helyi jegyzőnek vagy a területileg illetékes múzeumnak (*Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1-3, tel.: 62/549 040*) kell bejelenteni, a terület érintetlenségét a régész szakember helyszíni szemléjéig biztosítani (1 napon belül), s a mentőfeltárás elvégzését lehetővé tenni.

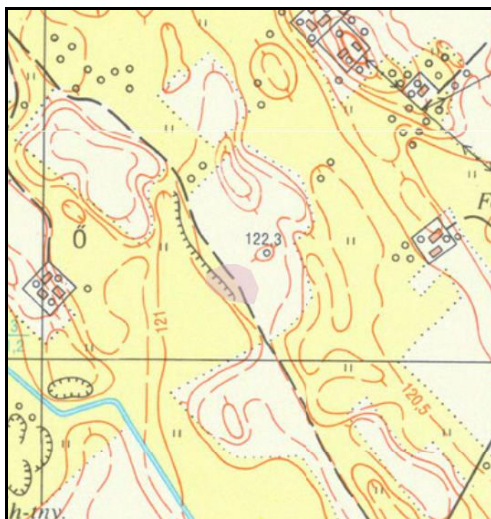
5. AZ ÖTTÖMÖSÖN ELŐKERÜLT RÉGÉSZETI LELŐHELYEK KATALÓGUSA

37877. Öttömös 1. lh.: Templomhegy. A községtől D-re, mintegy 1,5 km-re fekvő Baromjárás területén, a területen keresztül folyó Bogárzói-csatornának egy ÉNy–DK-i szakaszától északkeletre kb. 350 m-re, az Öttömösi-erdő délnyugati szélétől 450 m-re, a terepbejárás (1995) idején Krisztin Szilveszter földjén, egy lapos, semlyékes területből kiemelkedő kis dombon Móra Ferenc 1905-ben egy Árpád- és középkori templom körüli temető 75 temetkezését tárta fel.

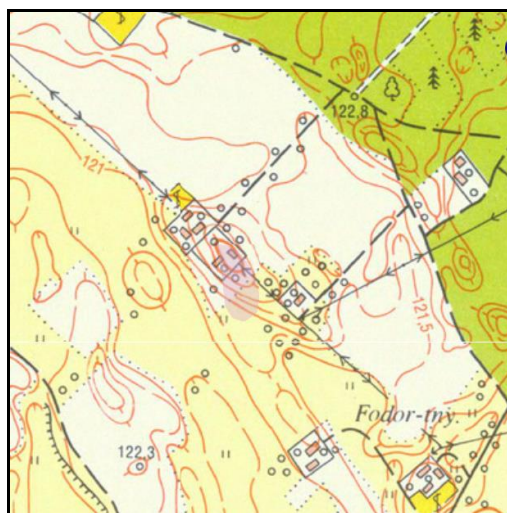
37877.

37883. Öttömös 2. lh.: Vajda-féle szélmalom. A községtől délre, a Baromjárás területén, a Ruzsára vezető műút ÉNy–DK-i irányú szakaszától mintegy 1,5 km-re délnyugatra, a Templomdombtól mintegy kb. 120 m-re délnyugatra állt az egykori, Vajda Benjámintulajdonába tartozó szélmalom, amelynek már alapfalai sincsenek meg. A malom környéki szőlő alá forgatás során szarmata, népvándorlás kori és 10. századi leletek kerültek elő. A lelőhely a Bogárzói-csatorna egy ÉNy–DK-i irányú szakaszától kb. 250 m-re északkeletre, az Öttömösi-erdő délnyugati szélétől 500 m-re DNy-ra, egy semlyékes területből kiemelkedő kis dombon és annak délnyugati oldalában fekszik.

37883.

37890. *Öttömös 3. lh.:* Hegedűs Sándor tanyája. A községtől délre, a Baromjárás területén, a ruzsai műút ÉNy–DK-i szakaszától közel 1200 m-re délnyugatra, az Öttömösi-erdőtől kb. 200 m-re délnyugatra egy dombháton három tanya állt egymás mellett. Az egykori Hatala Péter (középső), a mai Hegedűs-tanya nyugati oldalán, közvetlenül a kerítés mellett egy lapos, egykor semlyékes területből kiemelkedő dombháton egy csuporban több mint 300, XIII. század közepi vegyes, friesachi, kölni és angol érmek kerültek elő.

37890.

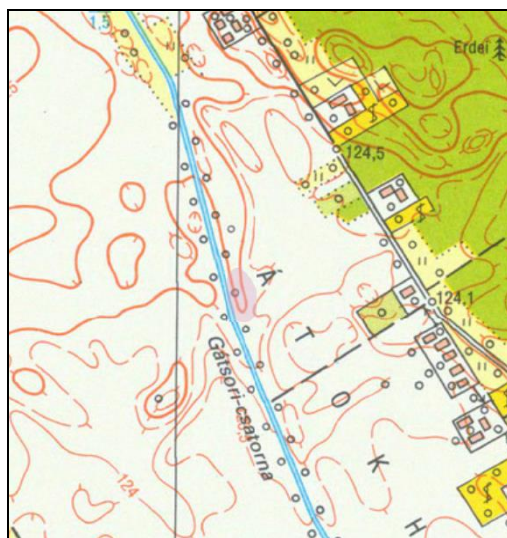
37906. *Öttömös 4. lh. Fodor Imre tanyája.* A lelőhely a községtől dél-délkeletre, az Öreg-Átokháza területén, az ásothalmi műút ÉNy–DK-i szakaszától kb. 1,2 km-re délnyugatra, a megyehatártól mintegy 500 m-re északkeletre, a Petróczy- és az öreg-átokházi iskola közötti úttól kb. 140 m-re nyugat-délnyugatra, Fodor Imre tanyájától 150 m-re délkeletre található a környezetéből mintegy 1–1,5 m-re kiemelkedő, az úttal párhuzamosan futó dombhát, közvetlenül a Gátsori-csatorna mentén, ahol terepbejárás során szórványos szarmata kerámiatöredékeket találtak a felszínen.

37906.

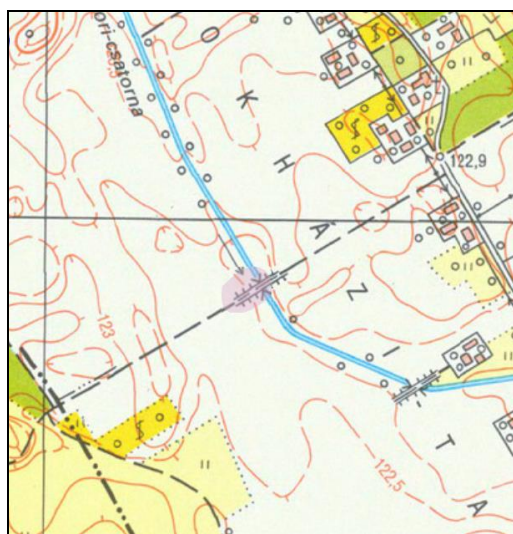

37910. Öttömös 5. lh. Gátsori-csatorna I. A község külterületi határának déli csücskében, Öreg-Átokháza területén, az átotthalmi műút ÉNy–DK-i irányú szakaszától kb. 1,7 km-re délnyugatra, a megyehatártól 350 m-re északkeletre, a 4. lelőhelytől 900 m-re délkeletre található a Petróczy- és az öreg-átokházi iskola közötti út nyugati oldalán, attól 200 m-re, a Gátsori-csatorna partjától mintegy 10 m-re fekvő kis dombon terepbejárás során bronzkori kerámiatöredékek kerültek el.

37910.

37911. Öttömös 6. lh. Gátsori-csatorna II. A község külterületének déli határánál, Öreg-Átokháza területén, a megyehatártól 250–300 m-re északkeletre, az 5. lelőhelytől 500 m-re délkeletre található, a Petróczy- és az öreg-átokházi iskola közötti dűlőút nyugati oldalán, attól 300 m-re, a Gátsori-csatorna partján, az átotthalmi határdűlőnél terepbejárás során bronzkori kerámiatöredékeket találtak.

37911.

37912. *Öttömös 7. lh. Hármashatár.* A község külterületének legnyugatibb részén, az Öttömös–Kelebia–Kisszállás hármashatártól mintegy 200 m-re keletre, a Felső-Átokházi-erdő délnyugati határától, illetve az itt futó dűlőúttól 550 m-re délnyugatra húzódó K–Ny-i irányú dombháton késő középkori kerámiatöredékek kerültek elő.

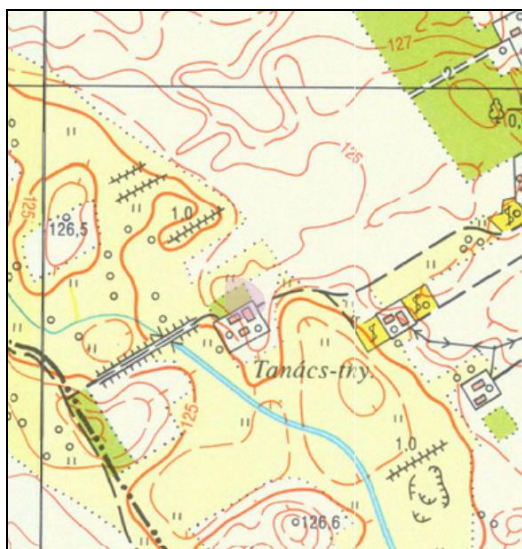
37912.

37913 *Öttömös 8. lh. Öreg-Átokháza.* A községtől délnyugatra, a megyehatártól 450 m-re északkeletre, a Baja felé vezető műúttól 700 m-re északnyugatra, a Felső-Átokházi-erdő délnyugati szélétől kb. 300 m-re, a 7. lelőhelytől kb. 800 m-re délkeletre egy lapos, semlyékes területből kiemelkedő dombon szarmata és Árpád-kori kerámiatöredékek kerültek elő.

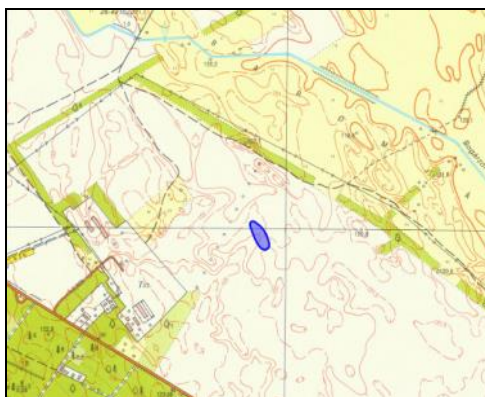
37913.

37914 Öttömös 9. lh. Tanács-tanya. A községtől délnyugatra, a megyehatártól 250 m-re, a bajai műúttól 700 m-re északnyugatra, a Felső-Átokházi-erdő délnyugati határától kb. 500 m-re, a 8. lelőhelytől 150 m-re nyugat-délnyugatra, a Tanács-tanya dombján nagyszámú szarmata, népvándorlás és középkori kerámiatöredékeket gyűjtöttek.

37914

37916. Öttömös 10. lh. Baromjárás I. A község belterületétől délre, a Baromjárás északnyugati szélén, a bajai műúttól kb. 650 m-re északkeletre, a Bogárzói-csatorna egy ÉNy–DK-i irányú szakaszától 600 m-re délnyugatra, a Magyar László Mgtisz egykori állattenyésztő telepéhez vezető úttól 200–250 m-re, ÉNy–DK-i irányban húzódó területen népvándorlás kori kerámiaanyagot találtak egy foltban.

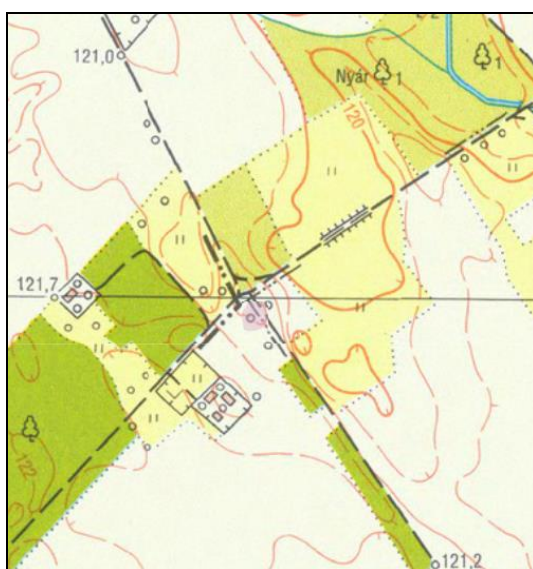
37916.

37917. Öttömös 11. lh. Baromjárás II. A településtől dél-délkeletre kb. 2 km-re, a Baromjárás északi szélén, a ruzsai műúthoz vezető dűlőút keleti oldalán, a 2. lelőhelytől 350 m-re délkeletre, a topográfiai térképen Fodor-tanyának jelölt épületcsoporttól kb. 100–150 m-re délre, egy semlyékes terület enyhén kiemelkedő partján nagyszámú szarmata kerámiatöredékeket gyűjtöttek terepbejárás során.

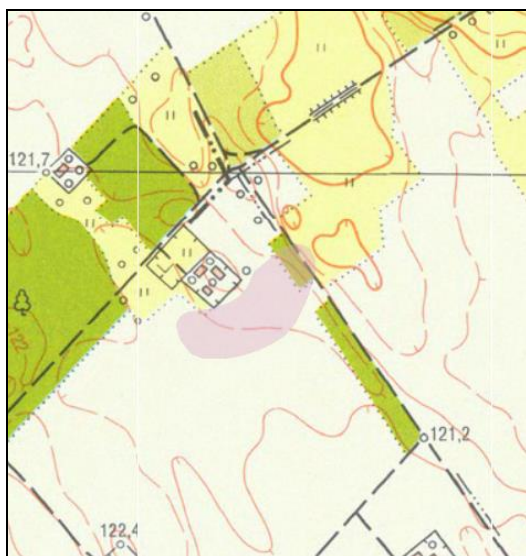
37917.

37919. Öttömös 12. lh. Kőhatár. A Balotaszállás–Öttömös–Pusztamérges–Ruzsa négyeshatárnál fekvő, mesterségesen emelt domb körül előkerült darázskövek és emberi csontmaradványok egy középkori templom és a templom körüli temető megbolygatott maradványai.

37919.

37923. *Öttömös 13. lh. Hajdú-tanya.* A községtől észak-északkeletre, Belső-Öttömös területén, a Balotaszállás–Öttömös–Pusztamérges–Ruzsa négyeshatárnál, a Kőhatártól délre, kb. 1 km-re, a Ruzsa–Öttömös-i határúttól mintegy 150 m-re nyugatra, a Hajdú-tanya mögötti területen terepbejárás során a halomsírok kultúra és középkori település kerámiamaradványai gyűjtötték. A lelőhely részben átnyúlik a Ruzsa területére is.

37923.

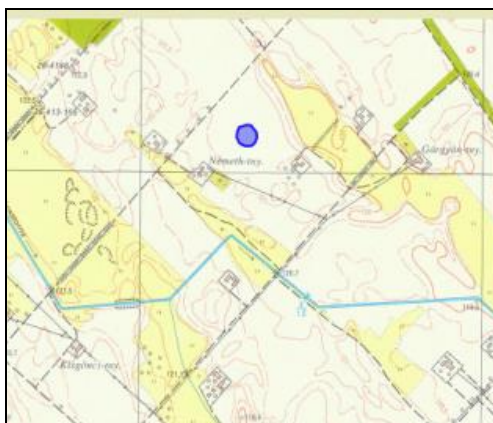
37924. *Öttömös 14. lh. Ruzsai határ.* A községtől észak-északkeletre, Belső-Öttömös területén, a Balotaszállás–Öttömös–Pusztamérges–Ruzsa-i négyeshatártól kb. 200 m-re délkeletre kezdődik és a ruzsai határdűlővel párhuzamosan, attól mintegy 80-100 m-re fekvő dombháton bronzkori, Árpád- és középkori leleteket találtak a felszínen.

37924.

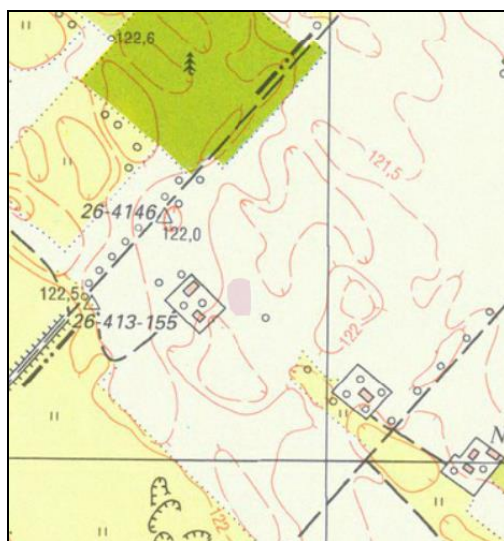

37925. Öttömös 15. lh. Belső-Öttömös. A Dicső-semlyék partjától kb. 100–150 m-re nyugatra, a Kőhatártól 850 m-re dél-délnyugatra, a ruzsai határdűlőtől 600 m-re délnyugatra, a balotaszállási határdűlőtől 500 m-re délkeletre, a Tanács-tanyát és a Csóti-tanyát összekötő képzeletbeli egyenes mentén, egy névtelen csatorna déli partján nagyszámú szarmata kerámiatöredéket gyűjtöttek terepbejárás során.

37925.

37926. Öttömös 16. lh. Tanács-tanya II. A községtől északra, a Balotaszállás–Öttömös határdűlő mellett fekvő Tanács-tanyától 50–60 m-re délkeletre, a Kőhatártól kb. 900 m-re délnyugatra, a Balotai-csatorna ÉNy–DK-i irányú szakaszától kb. 400 m-re északkeletre, a határdűlő ÉK–DNy-i szakaszától kb. 120 m-re délkeletre szarmata, Árpád- és középkori felszíni leleteket gyűjtöttek.

37926.

37927. Öttömös 17. lh. Belső-Öttömös II. A községtől észak-északkeletre, a Kőhatártól a ruzsai határdűlő mentén a második dűlőút (Gárgyán-tanya útja) mellett, attól 30 m-re délkeletre, a dűlőutat átvágó Balotai-csatornától 110 m-re délnyugatra kis területen gyűjtöttek Árpád-kori leletanyagot.

37927.

37928. Öttömös 18. lh. Belső-Öttömös III. A községtől északkeletre kb. 1 km-re, a Balotai-csatorna egy Ny–K-i irányú szakaszától 200 m-re délre, a ruzsai határdűlő menti második dűlőúttól (Gárgyán-tanya útja) 300 m-re délkeletre, a 17. lelőhelytől 200 m-re délnyugatra, a csatorna vonalát kísérő lapos, semlyékes terület magaspartján Árpád-kori telepre utaló kerámiatöredékeket gyűjtöttek.

37928.

37929. Öttömös 19. lh. Belső-Öttömös IV. A községtől északkeletre kb. 1 km-re, a Belső-majortól 250 m-re északkelete, a Balotai-csatorna Ny–K-i szakaszától kb. 200 m-re délre, a 18. lelőhelytől 50 m-re keletre, a balotai határdűlővel párhuzamosan futó vakdűlőtől délnyugatra 100 m-re, a Balotai-csatornát kísérő semlyékes terület partján Árpád-kori kerámiatöredékeket találtak.

37929.

37930. Öttömös 20. lh. Belső-Öttömös V. A községtől északkeletre kb. 1,5 km-re, Belső-Öttömös területén, a Németh-tanyától kb. 350 m-re északnyugatra, a ruzsai határdűlőtől 200 m-re délnyugatra, a Kőhatártól a ruzsai határdűlő mentén a második és harmadik dűlőút között félúton szarmata kerámiatöredékeket találtak terepbejárás során.

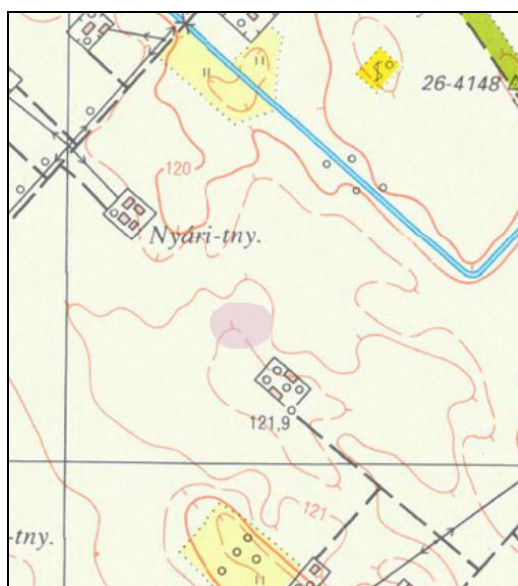
37930.

37931. Öttömös 21. lh. Németh-tanya. A községtől északkeletre, Belső-Öttömös területén, a Németh-tanyához vezető út és a ruzsai határdűlőnek a találkozásától a Balotai-csatornáig, illetve a Nyári-tanya magasságáig terjedő területen terepbejárás során bronzkori és szarmata kerámiatöredékeket gyűjtöttek.

37931.

37932. Öttömös 22. lh. Ábrahám-tanya. A településtől északkeletre 1,2 km-re, Ruzsa és Öttömös határán fekvő 119,9 m-es magassági ponttól 400 m-re nyugatra, a Nyári-tanyától délkeletre kb. 150 m-re, az Ábrahám-tanyától 90 m-re északra fekvő területen nagyszámú bronzkori és szarmata kerámiatöredéket találtak.

37932.

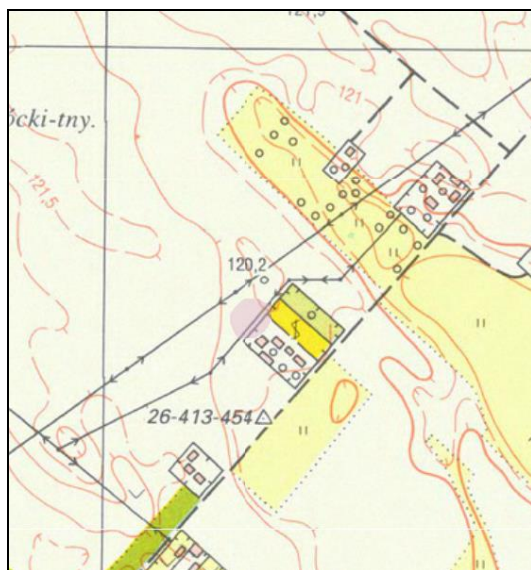

37933. Öttömös 23. lh. Lázár-tanya. A községtől északkeletre kb. 1,4 km-re, a Kőhatártól a ruzsai határdűlő mentén a harmadik dűlőút két oldalán – amely Öttömös központjából vezet ki a ruzsai határra –, a Lázár-tanya körüli nagy területen, a Balotai-csatorna jobb partján terepbejárás során nagyszámú szarmata kerámiatöredékeket gyűjtöttek. A tanya tulajdonos emlékezete szerint a tanyaépület és a dűlő közötti részen (ismeretlen korú) embercsontok kerültek elő.

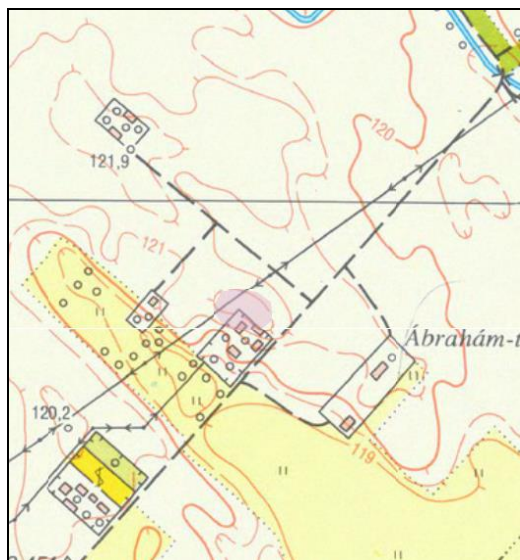
37933.

37934. Öttömös 24. lh. Molnár-tanya. A belterülettől keletre, a Belső-major mellett fekvő Bánóczki-tanya és a Molnár-tanya sávjában, közvetlenül a villanyvezetéktől nyugatra, a Molnár-tanya előtti veteményeskertben, a tanya északnyugati oldalán, a kerítéstől 10-20 m-re bronzkori leleteket gyűjtöttek a felszínről.

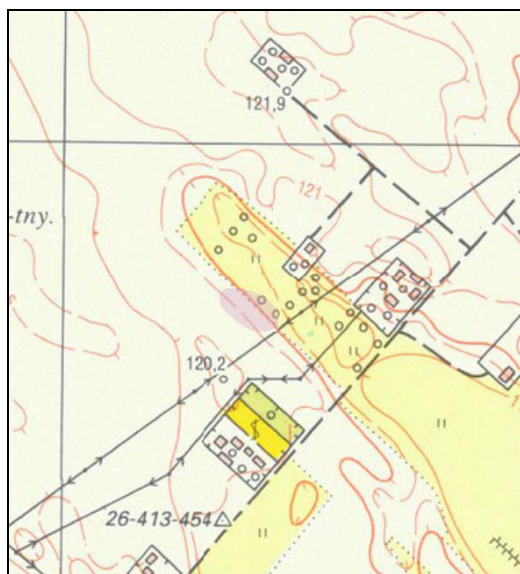
37934.

37935. Öttömös 25. lh. Katona-tanya. A községtől keletre, a ruzsai határdűlő szögében, attól 400 m-re délnyugatra, illetve 450 m-re északnyugatra, a Katona-tanya mellett, egy mély fekvésű terület partján emelkedő dombon igen nagyszámú kora-, közép- és késő bronzkori, szarmata és középkori kerámiatöredékeket találtak a felszínen.

37935.

37936. Öttömös 26. lh. Belső-Öttömös VI. A községtől keletre, a 24. lelőhelytől (Katona-tanya) észak-északkeletre 100 m-re, a Molnár-tanyától 100 m-re északra, a villanyvezetékekre merőleges dűlőút melletti területen kis számú szarmata kerámiatöredékeket gyűjtöttek a felszínen.

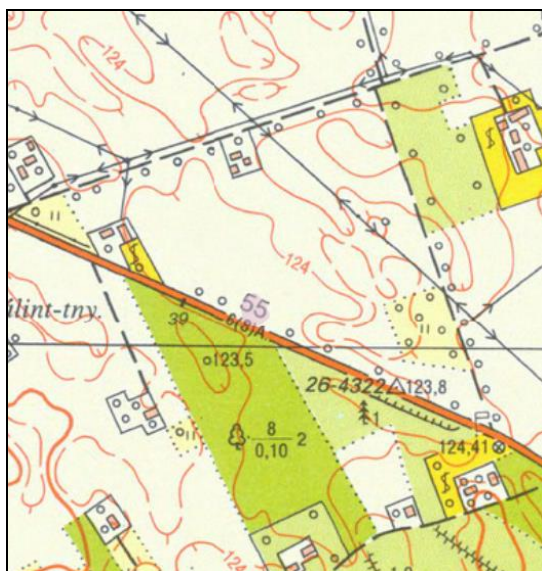
37936.

70507. Öttömös 27. lh. Angyal-sor. Öttömös belterületétől délkeletre, az Ásotthalomi–Öttömös-i határon, az 55. sz. út északi oldalán, az Angyal-sor nevű határrész déli szélében neolit korú leletek kerültek elő. A lelőhely valószínűleg átnyúlik az út déli oldalára is, azonban az a területet sűrű erdő fedi.

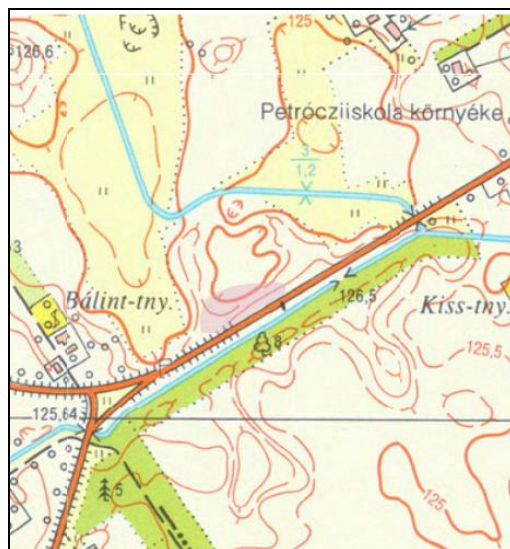
70507.

87023. Öttömös 28. lh. Dobó-dűlő. Öttömös külterületén, az 55-ös főút északi oldalán, a Kothenc-tanyától dél-délnyugatra késő középkori és kora újkori leletanyag került elő.

87023.

87025. Öttömös 29. lh. Petróczy iskola környéke. Öttömös külterületén, az 55-ös számú főút északi oldalán, a Kiss-tanyától nyugatra őskori és szarmata leletanyag került elő.

87025.

5. AZ ÖTTÖMÖSI RÉGÉSZETI LELŐHELYEK LEGFONTOSABB ADATAI

<i>Lelőhely azonosító</i>	<i>lelőhely szám</i>	<i>A lelőhely neve</i>	<i>EOV Y koordináta</i>	<i>EOV X koordináta</i>	<i>HRSZ</i>
37877	1	Templomhegy	699250	102228	072/19, 066/60, 072/18, 067
37883	2	Vajda-féle szélmalom	699252	102103	071, 072/18, 070/6
37890	3	Hegedűs Sándor tanyája	699419	102378	072/2, 072/20
37906	4	Fodor Imre tanyája	697675	100127	0121/55, 0121/20
37910	5	Gátsori-csatorna I.	698082	99366	0121/40
37911	6	Gátsori-csatorna II.	698256	98914	0121/20, 0121/32, 0121/31, 0121/35, 0121/34, 0545/47, 0545/38, 0545/43
37912	7	Hármashatár	695755	102400	0123/94
37913	8	Öreg-Átokháza	696435	101827	0123/71, 0123/64
37914	9	Tanács-tanya	696248	101739	0123/15, 0123/59
37916	10	Baromjárás I.	699911	100974	0100/39
37917	11	Baromjárás II.	699664	101947	076/2
37919	12	Kőhatár	699434	106978	0131, 0141/51, 012/42
37923	13	Hajdú-tanya	699446	106838	0131, 0141/32, 012/42
37924	14	Ruzsai határ	699536	106688	013, 012/43, 014/48
37925	15	Belső-Öttömös	699311	106107	014/45
37926	16	Tanács-tanya II.	698893	106203	012/34, 012/4
37927	17	Belső-Öttömös II.	699374	105560	016/22, 016/19
37928	18	Belső-Öttömös III.	699541	105383	016/55, 016/33
37929	19	Belső-Öttömös IV.	699613	105391	016/33
37930	20	Belső-Öttömös V.	700012	105808	016/50, 016/49, 016/48
37931	21	Németh-tanya	700293	105529	018/16, 018/3, 018/15, 018/52, 018/58, 018/2, 018/57, 018/56
37932	22	Ábrahám-tanya	700209	105161	018/5, 018/35, 018/46
37933	23	Lázár-tanya	700079	105492	017/5, 03/2, 018/52, 017/19, 017/18, 018/50, 018/51
37934	24	Molnár-tanya	700178	104675	019/11, 019/4
37935	25	Katona-tanya	700408	104867	019/5, 019/21, 019/15
37936	26	Belső-Öttömös VI.	700226	104804	019/22, 018/39, 019/11, 019/20
70507	27	Angyal-sor.; (RL 3)	701498	99547	060/1, 099/36, 099/37, 099/20
87023	28	Dobó- dűlő	698555	101043	069/11, 069/12, 069/15, 069/16
87025	29	Petróczi iskola környéke	696605	101146	0123/50, 0123/51
93887	30	55 sz. főút mellett	697675	101386	057/7, 064/8, 057/30, 060/1, 063

SZAKÉRTŐI NYILATKOZAT

Alulírott Lőrinczy Gábor, örökségvédelmi szakértő (nyilvántartási szám: Sz-17/2007) ezúton nyilatkozom arról, hogy az örökségvédelmi hatástanulmányban szereplő adatok a valóságnak megfelelnek, a javasolt régészeti megoldás megfelel az örökségvédelmi jogszabályoknak és hatósági előírásoknak, továbbá, hogy a tanulmány elkészítésére jogosultsággal rendelkezem.

Szeged, 2019. február 14.

Lőrinczy Gábor
régész, örökségvédelmi szakértő